

URARTULULARIN KÖKENİ VE DİLLERİ *

Prof. Dr. KEMAL BALKAN

Sayın davetliler.

Anadolu'nun doğusunda, Van Gölü çevresinde İ.Ö. 900-600 yılları arasında egemenlik sürmüş olan Urartu devletinden bize pek çok kültür eseri intikal etmiştir. Son yıllarda Türkiye'de ve komşu ülkelerden İran'da ve Sovyetler Birliği'nde Urartu konusunda yapılan araştırmalar ve kazılarda bulunan eserlerin sayısı daha da artmıştır. Özellikle onlardan kalmış çivi yazılı yazıtlar bir hayli yüksek bir yekûna varmış bulunmaktadır.

Bugün Urartu'luların tarih sahnesine çıkışları, devlet kurmaları, bunların kökeni, ve dilleri hakkında son bilimsel araştırmaların verilerini özet olarak sunmaya çalışacağım. Daha önce Urartu sözü üzerinde durmak istiyorum.

Urartu sözü bu millete komşuları olan Asur'lular tarafından verilmiştir. Urartu sözü, İ.Ö. 1000 yıllarından sonra hem bir memleketi, hem bir devleti, hem de o devletin halkını ifade ediyordu. Fakat bu husus anlaşılmadan önce Urartu denilen halka ilk araştırmacılar başka bir isim vermişlerdir. Urartuca yazılmış yazıtların hemen daima Haldi sözü ile başlamış olmasına dikkat edilerek Urartuluların kendilerine Haldi'ler dediklerini kabul etmişlerdir. Haldi sözü bu yazılı belgelerde baş tanrının adı idi. Bu da baştan beri biliniyordu. Başka bir benzeri olmamasına rağmen, bu ilk araştırmacılar Urartululara Haldi'ler ismini vermekten çekinmemişlerdir. Bunun bir kaç nedeni vardır. Bizans kaynaklarında Anadolu'nun doğusunda Haldiya denilen bir thema (eyâlet) bulunduğu biliniyor. Ayrıca bu Haldiya eyâletinde yaşayanlara da Haldoy, Hald'ler deniyordu.

Urartu kitabelerindeki Haldi sözünün daha sonra Bizans devrindeki eyâletin isminde de devam ettiğine inanılmıştı. Urartululara geçen yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında geniş ölçüde Haldiler adı verildi. Bunun bir başka nedeni daha vardı. Bu neden daha ziyade politik idi. Geçen

* Konferans 31.3.1978 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir. Konuşmacı, dinleyecilere Ord. Prof. Sayın Sedat Alp tarafından tanıtılmıştır.

Bu takdim konuşmasında sayın Ord. Prof. Dr. S. Alp'in hakkımda uygun gördüğü iltifat dolu beyanlar için kendilerine teşekkürler ederim.

yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında Urartuluların Ermenilerin cedleri olduğu kabul edilmekte idi. Böylece Ermenilere Anadolu'nun doğusunda bir vatan bulunmuş olacaktı. Bunun için Urartu halkının herhangi bir şekilde Ermenilerle birleştirilmesi arzu ediliyordu. Kurtarıcı olarak bir söz de keşfedildiği zannedildi: Ermenicedeki haltik-kh sözünün, Urartu baş tanrısının adı olan Haldi sözünün devamı olduğu kabul edildi. Bu art düşünceye göre Urartu dilindeki baş tanrının adı olan Haldi'ye benzer bir sözün Ermenicede de bulunduğu göre, Urartu'luların Ermenilerle akraba olduğu ispat edilmiş farz edildi; ve dediğim gibi, bu, geniş ölçüde politik motiflerden hareketle, zorlama ile ulaşılmaya çalışılan bir yoldu. Böylece Ermeni tarihi, bu çeşit kişilerce 9. ve hattâ 13.yüzyılın başlarına kadar geri götürülmüş olacaktı (bk. aşğ). Bu esnada şu iki husus anlaşıldı. Evvela, Bizans kaynaklarında Haldiya denen eyâlet daha ziyade Karadeniz kıyılarında Trabzon ile Batum arasında uzanan bir bölge idi. Urartu devleti bu bölgeye hiçbir zaman ulaşmamıştı. Burada hiçbir zaman Urartulular yaşamamıştı. Bu suretle bu dayanak çürümüş oluyordu. Fakat daha tuhafı da şu oldu: Urartu dili üzerinde yapılan araştırmalar ilerledikçe kolayca görüldü ki, Urartu dili ile Ermenice arasında, dil bakımından hiçbir yakınlık yoktur. Ermenice Hint-Avrupalı dediğimiz dillerden biridir; Urartuca ise tam bunun zıddı olan bir dil ailesine mensuptur; bitişken dil tipine girmektedir. Bitişken dillerin bugün yaşayan en iyi örneklerinden birisi Türkçedir.

Bu hususlar anlaşılmiş olmakla beraber, uzun süre Urartululara Haldiler demektedir israr edildi. 1927 senesine gelindiğinde Sovyet Bilgini ve Urartu konusunda pekçok araştırmaları bulunan Meşçaninof, Haldoloji diye bir eser neşretti. Bu suretle Haldi ismini ebedileştirmek istedi. Daha sonra Meşçaninof Urartuca kitabeler neşrettiği zaman bu isimden kendisi de vazgeçti, Bunlara Van kitabeleri adını verdi; ve aynı zat 1958 senesinde Urartu dili konusunda bir gramer kitabı yazdığı zaman ise buna Urartu dilinin grameri dediğini görüyoruz.

1955 senesinde Viyana'lı Katolik rahip aynı zamanda eski dillerle de meşgul olan Friedrich Wilhelm König ozamana kadar bilinen Urartuca kitabeleri toplayan bir eser neşretti ve bu eserine "Haldice Kitabelerin El Kitabı" adı verdi (Kısaltması: HChI). Bu suretle söz konusu meseleyi batıda yaşatmak arzusunda olduğunu gösterdi. Bu eserin neşrinden kısa bir zaman sonra yayınlanan Goetze'nin Kleinasien (1957) adlı eski Anadolunun kültür tarihi konusundaki eserinde bu tutum şiddetle tenkit edildi. König'in hiçbir ilmi neden göstermeden bu şekilde hareket etmesi bir çeşit tarafgirlik olarak

Goetze tarafından damgalanmış bulunmaktadır. König'in görüşü ve ondan öncekilerin görüşleri için bk. Goetze, Kleinasien, 1957, s. 191, altnot 6).

Bütün bu gelişmelerden sonra bugün söz konusu halka bütün ilmi kitaplarda Urartulular dendiğini görüyoruz. Bu isim, konuşmanın başında da söylediğim gibi, Asurca yazılmış kaynaklarda geçmektedir. Urartuluların kendilerine ne isim verdiklerini kesin olarak bilmiyoruz. Bazı teklifler vardır, biraz sonra onlara temas edeceğim.

Şimdi Urartu sözününü ne zaman ortaya çıktığını inceleyelim.

İlk defa Urartu sözüne (Asur kralı I. Salmanassar zamanında, İ. Ö 1273-1244) Asurca yazılmış bir kitabede rastlanmaktadır. Burada bu söz Urartu olarak değil, Uruatru şeklinde görülmektedir. Bu Asurca kitabeden anladığımıza göre, Uruatru denen memleket Van Gölünün doğusunda, büyük bir ihtimalle Zap Suyunun da başlarında bulunmaktadır.

Bundan sonraki yüzyıllarda bu isimde şöyle bir gelişme olmuştur. Daha sonraki yıllarda Asurca yazılmış kitabelerde Van Gölünün güneyindeki bölgelere Asur çivi yazılı kaynaklarda Nairi memleketleri adı verilmektedir. 1240 yılından kalmış bir kitabede Asur kralı Van Gölünün güneyinde 43 Nairi ülkesiyle savaştığını anlatmaktadır. Demekki, bu bölgede ayrı ayrı yaşayan, biraz müstakil gibi hareket eden ve birleşik olmayan, gevşek bir biçimde bir arada olan birçok küçük beylikler bulunmaktadır. Bazı kimselerin kanaatine göre, Urartu dediğimiz ülke de bunlardan birisidir (bk. a.şğ.).

Daha sonra, 12. yüzyılın sonuna geldiğimiz zaman bir başka Asur kralı Van Gölünün batısından Anadolu'nun içlerine doğru bir sefer yapmıştır. Bu bölgede gene birçok Nairi memleketleri ile çarpışmıştır ve bunların sayısını da 60 olarak göstermektedir. Demek ki, 12. yüzyıl sonlarında Van Gölünün çevresindeki memleketlerde henüz birleşmemiş, serbest bir şekilde hareket eden, ancak bir düşman karşısında müştereken karşı koyan bir takım küçük küçük beylikler bulunmaktadır.

11. asırda eski Uruatru sözü yeniden ortaya çıkmakta, 10. asırdan itibaren de bu söz Urartu haline dönüşmekte, ve bundan sonra da Urartu ve Nairi Van Gölünün güneyini anlatmak için kullanılan deyimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İ.O. 9. yüzyılda Asur kırılları Van Gölü bölgesini ele geçirmek için büyük bir gayret içindedirler. Belki bu Asur baskısı sonucu 9. yüzyılın sonuna geldiğimiz zaman dağınık biçimde yaşayan kavimlerin birleştiğini ve büyük bir ihtimalle Urartu ülkesinin bayrağı altında bir devlet kurduğunu görüyoruz. Bu devlet İ.Ö. 850 veya 830 yıllarında kurulmuştur.

Söylediğimiz bu tarihten sonraki 100 yılda gayet kabiliyetli dört kiral idaresinde Urartu'yu en gelişmiş haliyle görüyoruz. Kuzeyde bir taraftan Kafkasya'ya kadar uzanılmış, Sovyetler Birliği'nde Gökçe Göl ve Türkiye'nin kuzey doğusunda Çıldır Gölüne varılmıştır. Görüldüğü gibi Karadeniz sahiline kadar hiçbir zaman ulaşlamamıştır. Batıda Urartu devletinin Malatya'ya kadar genişlediğini görüyoruz. Urartu doğuda Urumiye Gölünün doğusuna kadar uzanan büyük bir devlet haline gelmiştir. Güney hududu sabit değildir. Asurlularla çarpışmalar sonucu bazen ileri, bazen geri gitmektedir.

İ.Ö. 743 yılında Urartuyu Fırat kenarında müttefikleri olan Geç Hitit kırılları ile birlikte Asur'un Akdeniz ve Anadolu ile ilişkisini kesin biçimde kaldırmak ve mümkün olursa Asur'u da yok etmek için harekete geçmiş olarak görüyoruz. Müttefiklerin orduları Birecik yakınlarında toplandıkları bir anda ve beklemedikleri bir zamanda ve fark edemedikleri bir şekilde Asur ordusu aralarına girmiş, evvela en büyük orduyu, Urartu ordusunu yok etmiş, kiral pek az adamıyla kaçabilmek suretiyle ancak canını kurtarabilmiştir, Asur ordusu kiralı takip etmişse de Van Gölü çevresinden içeriye sokulmamıştır. Bu suretle Urartu devleti, bu büyük yenilgiden sonra da varlığını koruyabilmiştir. Urartu henüz yaralarını sarmaya fırsat bulamadan 720 yıllarına doğru başka bir felâketle karşılaşmıştır. Kuzeyden Kimmerler bu memlekete saldırmışlardır. Yıkıcı Kimmer grupları memleketi bir hayli ezdikten sonra yine de Urartu'nun içine girmeye muvaffak olamamışlardır. Urartu bunları Anadolu'nun ortasına doğru sürmeyi başarmıştır. Bu yönde ilerleyen Kimmerler Anadolu'nun ortasındaki Frigya devletini yok etmişlerdir. Böylece Urartu devleti bu felâketten kendisini kurtarmıştır.

Artık İ.Ö. 700 senelerine gelmiş bulunuyoruz. Urartu devletinin tarihte daha 100 senelik bir ömrü bulunmaktadır. Yeniden kendisini toparlamıştır; hattâ Urartu'yu, devletin sınırlarını bir hayli de genişletmiş olarak görüyoruz. Takriben 7. yüzyılın sonlarına geldiğimiz zaman Urartu, ezeli düşmanı Asur'un, İran'dan gelen Medlerin çizmeleri altında ezildiğini, tarihten silindiğini görmek zevkini de yaşamıştır. Medler az bir zaman sonra aynı akıbeti kendilerine de hazırlamışlardır. Doğudan Medler, kuzeyden İskitler Urartu'nun üzerine saldırmış ve kısa zamanda İ.Ö. 6. yüzyıl başlarında Anadolu'nun bu en büyük devleti de böylece yok olmuştur. Onlarla birlikte, eski Sumer-Babil tradisyonunu devam ettiren ve eski kültürlerle bağı sağlayan bir siyasi bünye de ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Bu suretle size Urartu devletinin tarihini de özetlemiş oldum.

Bu tarihten sonra bildiğiniz gibi İran'da Medler, sonra Ahamenidler idareyi ele almışlardır. Bu sonunculardan kalan 5. yüzyıla ait çivi yazılı eski Persçe kitabelerde iki defa Uraştu sözüne rastlıyoruz. Bu bize eski Urartu devletinin son defa seslenişi gibi gelmektedir. Bundan sonra da bu söz hâfizalardan silinip gitmiştir.

Ancak biraz daha önce ayrı sözün Tevrat'a da girdiği anlaşılmaktadır. İsrail oğullarının kutsal kitabı Tevrat'ta, Tufan'dan sonra Nuh'un gemisinin Ararat Dağında karaya oturduğu yazılıdır. Tarihçilerin ve dilcilerin kanaatine göre Tevrat'taki Ararat sözü Urartu sözünden bozulmadır. Tevrat ilk yazıldığında yalnız konsonlar kullanılmıştır. Sonradan okumayı kolaylaştırmak için bir takım noktalama işaretleri konmuştur. Bu vokalizasyon ameliyesi esnasında eski Urartu sözü, söylendiğine göre, yanlış olarak Ararat şeklinde noktalanmıştır. Nasıl olursa olsun, Tevrat'ta Ararat şeklinde de olsa Urartu sözü ebedileşmiş olmaktadır.

Bu izahattan da anlaşıldığı gibi Urartu adı bu millete komşuları Asurluların verdiği isimdir.

Urartuluların kendilerine ne isim verdiklerine gelince, bu husus pek kesin değildir. Urartululardan kalmış, iki dil ile yazılmış kitabeler vardır. Bunlardan birisinde taşın bir yüzüne Asurca, öteki yüzüne bu metnin Urartuca tercümesi yazılmıştır. Asurca'da Urartu kiralından Nairi kralı diye bahsedilmektedir. Urartuca metinde buna tekabül eden kelime ise Biai memleketleri kralı şeklindedir (König, HChI No. 9 sağ sütün paragraf 2, 3; sol sütün 3). Urartululardan kalmış sayısız metinlerde kırallarının şu şekilde ünvanlar taşıdığını görüyoruz: büyük kiral, kuvvetli kiral denildikten sonra Biai veyahut da Biainili kralı diye bir tabir daha geçmektedir. Alimler bu Biainili sözünde Urartuluların yerli dilindeki ismini bulmak istemektedirler. Hatta bazıları Biaini kelimesinde bugünkü Van şehrinin adını da keşfetmeye çalışmaktadırlar. Biainili sözünde sondaki-li bir çoğul edatıdır. Biainili kollektif bir çoğul şeklidir; Biai memleketleri anlamına gelebilir; fakat son zamanlarda Biai kelimesini, dilciler mahsülü bol bölge olarak tercüme etmeye başlamışlardır.

Buna göre Urartuluların kendilerine ve memleketlerine ne isim verdiklerini kesin olarak söylemek pek kolay değildir.

Urartu dilindeki kitabeler çoğunlukla Van Gölünün doğu tarafında bulunmaktadır. Urumiye Gölünün hemen kuzey kenarında ve Türkiye'ye bakan yüzünde, aynı zamanda daha kuzeyde Tebriz bölgesinde de birçok kitabe keşfedilmiştir. Sovyetlerin Erivan çevresinde yaptıkları kazılarda da

bir hayli kitabe bulunmuştur. Anadolu'da muhtelif yerlerde bulunmuş olan kitabeler daha ziyade buralara yapılan seferlerde, buralarda kazanılan başarının hatırasına dikilmiş veya yazılmışlardır (bk. Res. 1-6). Bazılarında ise meydana getirilen eserler belirtilmiştir.

Urartulular toplu olarak daha ziyade Van Gölü ile Urumiye Gölü arasındaki bölgede ve Ağrı Dağı vadilerine doğru uzanan yerlerde yaşamaktadırlar. Aynı zamanda son yıllarda yapılan kazılar Van Gölünün batısında, Malazgirt ve Patnos Ovalarında Murat Çayı vadisinde de bunların toplu şekilde oturduklarını göstermektedir.

Bugüne kadar çivi yazısı ile yazılmış olarak bulunan kitabe sayısı 350-400 arasındadır. Bundan yirmi sene kadar önce ancak 200 kitabe tanınıyordu; son yıllarda bu sayı birdenbire artmıştır ve daha da artacaktır.

Burada Patnos'ta yaptığımız bir kazıda bulduğumuz çivi yazılı kitabeyi tapınak odası içinde görmekteyiz (Taraftmdan yayınlanmış bu kitabeler için bk. Anatolia V (1960) s. 115 v.d.; aşt. Res. 1-3). Yazıtlar ya taş bloklara, ya da kaya yüzüne yazılmaktadır. Erzurum'da Horasan ilçesinde Delibaba köyüne yakın bir yerde bulunan ve Yazılıtaş olarak bilinen kitabe kaya'ya yazılmış muhteşem bir eserdir (yazarın çektiği Res. 4-6). Daha önce yapılan kalıplara göre yazıtın çivi yazılı kopyası: HChI, AfO Beiheft 8 No. 23, transkripsiyonu s. 61 v.d'da, kitabenin yeri ve kalıpları için bk. a.g.e. s. 6 No. 23

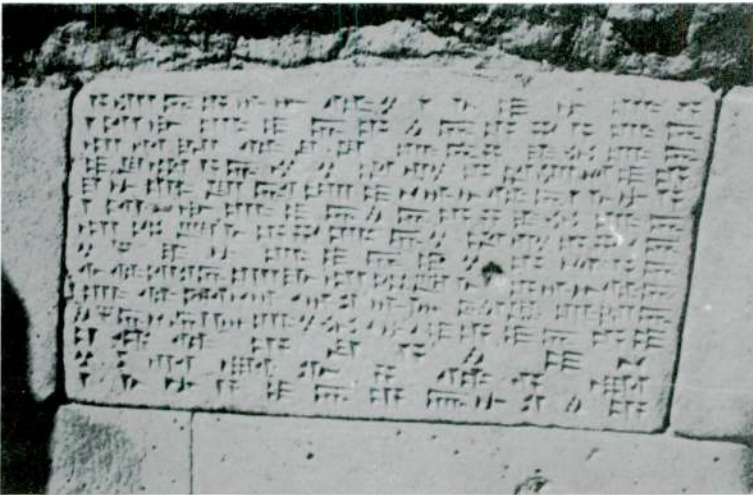
Bu münasebetle şu noktaya da dokunmak istiyorum. Son yıllarda Doğu Anadolu'da Van Gölü çevresinde kaçak kazılar tahmin edilmeyecek kadar artmış bulunmaktadır. Bu illegal çalışmalarla birçok tarihî eser tahrip edilmektedir. Bunlar hakkında ilmi gözlemler yapılmamaktadır ve ayrıca paha biçilmez hazineler yurt dışına kaçırılmaktadır, Türkiye'ye de sadece kimsenin almadıkları kalmaktadır.

Bu hususları özetledikten sonra Urartuluların menşei konusuna gelebiliriz.

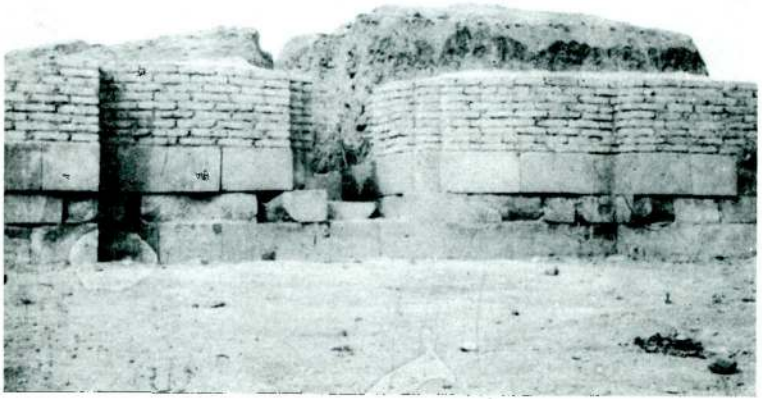
Urartuluların kökeni dediğimiz zaman her şeyden evvel onların dili akla gelmektedir. Köken, dil ile, dillerinin bünyesi açıklanmak sureti ile öğrenilebilecek bir husustur. Konu Urartucanın nasıl bir dil olduğu noktasına gelip dayanmaktadır. Konuşmamızın başında Urartucanın Ermenice ile mukayese edilmek istendiğini, geçen yüzyılın sonunda ve bu yüzyılın başında böyle teşebbüslerde bulunulduğunu söylemişim; fakat bu görüş artık tamamen gözden düşmüş, ele alınmayan bir husustur. Çünkü Urartuca bitişken bir dildir. Başka bir deyimle bu dilde herhangi bir kelimenin isim olsun, fiil olsun, sonuna eklenen birçok eklerle, mânâsı değişmek-

Res. 1 — Patnos'ta Anzavurtepede Haldi tapınağında cellada bulunan
Menua yazıtı, st. 1-16 (Anatolia V, 1960, s. 127, Res. 2)

Res. 2 — Patnos'ta Anzavurtepede Haldi tapınağında cellada bulunan
Menua yazıtı, st. 17-30 (Anatolia V, 1960, s. 128, Res. 2)

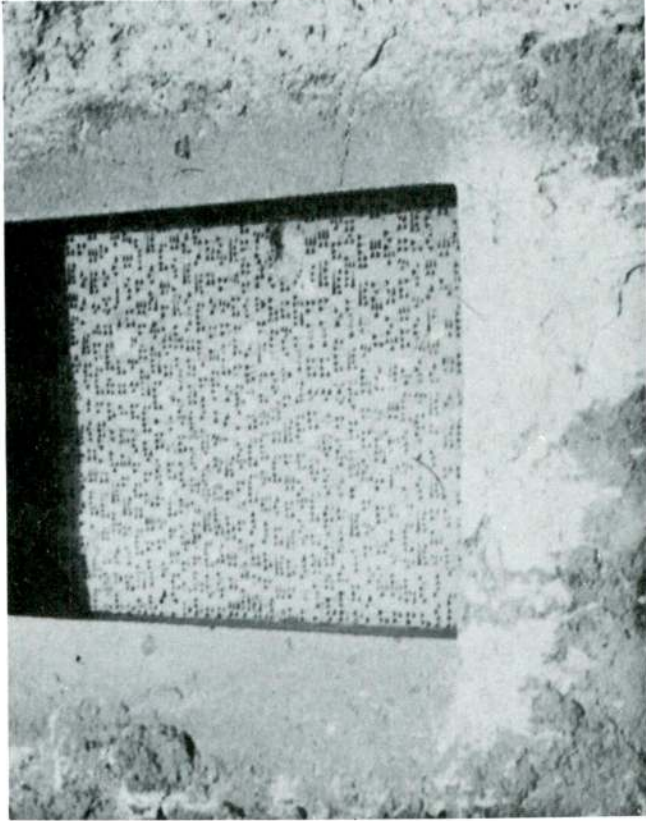
Res. 3— Patnos'ta Anzavurtepede Haldi tapınağının dış cephesinde,
girişin iki yanında harap olmuş bulunan Menua yazıtları
(girişin iki yanında üstten ikinci taşlar; *Anatolia V*, 1960, s. 129, Res. 3)

Res. 4 — Erzurum'un ilçesi
Horasan'da Delibaba köyü
yakınında Yazılıtaş Menua yazıtı
(krş. HChI No. 23)

Res. 5 — Erzurum'un ilçesi
Horasan'da Delibaba köyü
yakınında Yazılıtaş Menua yazıtı
(krş. HChI No. 23)

Res. 6 — Horasan'da Delibaba köyü yakınında Mennua yazıtı (krş. HChI No. 23)

tedir. Bunun tip bakımından en yakın benzeri Türkçedir. Hint-Avrupa dilleri ile kelime hazinesi bakımından hiçbir benzerliği bulunmamaktadır. Urartuca birçok dillerle mukayese edilmiştir. Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nde Urartucayı Kafkas dilleriyle karşılaştırmaktadırlar. Gürcü dilinde ve Urartuca'da ergatif denilen bir konstrüksüyon görülmektedir. Ergatif konstrüksüyon şu demektir: bir cümlede eğer fiil transitif ise bunun öznesi belirli bir sufiks alır. Nominatif durumunda olması gereken özne bir sufiks ile belirtilir; ve bu cümlenin fiili pasif olarak tercüme edilir; bu fiilin akuzatif objesi dediğimiz tümleci de hiçbir ek almaz, veya nominatif haldedir. Bu özellik transitif cümlelerde fiilin pasif anlamda oluşu ile karakterize edilmektedir. Bundan başka Kafkas kartveli dilleri ve hind-Avrupa dilleri ile de Urartuca arasında bir ilişki kurulmak istenmiştir. Rus bilgini Melikişvili yazdığı bir gramer kitabında bütün bu çalışmaları şöyle özetlemektedir: "Fakat, Kafkas dilleri ile Urartuca arasındaki ilişkileri açıklamak için daha birtakım şeyler yapılmalıdır. Şimdilik bu diller arasında akrabalık bulunduğu görüşü sâdece ilmî bir varsayımdır" (Die Urartäische Sprache, Rome, 1971, s. 10-11; A. Kammenhuber ve M. Salvini tarafından yayınlanmıştır). 1953 yılında Washington'da Amerikalı oryantalistlerin bir kongresinde bulunmuştum. Oraya Birleşik Amerikanın güney üniversitelerinin birinden gelen Austin isimli bir dilcinin Urartuca ve bunun yakın akrabası olan, biraz sonra temas edeceğim, Hurriceyi Ural-Altay dilleri ile mukayese eden bir tebliğini dinledim. Özellikle Hurrice ve Urartucayı, Moğolca ve Türkçe ile karşılaştırdı. Konuşmacı birçok kelime hazineleri ile çalışmıştı.

Hurriler, Anadolu'nun güney doğusunda Van Gölünün güneyinde, bugünkü Irak'ta Kerkük'ten başlayarak batıya doğru Kuzey Suriye, Hatay bölgesinde ve Gülek Boğazına kadar olan yerlerde yaşamış eski bir miledir. Bu eski kültür dünyasında onları İ.Ö. 1800 senelerinden çok önce 2000 yıllarından itibaren takip ediyoruz. Hurri'ce ile Urartu'ca arasında yapılan karşılaştırmalar iki dilin birbirine çok yakın ve ikisinin de bitişken dillerden olduğunu göstermiştir.

Hurrice ve Urartucada ergatif karakter vardır. Yani özne belirli bir sufiksle belirtilmiştir ve fiil mutlaka pasif tercüme edilmelidir. Bu dillerde özne, bir sufikle belli edilmiştir; işin yapılışına önem verilmektedir. Ayrıca her iki dilde cinsiyet söz konusu değildir: İsim de erkek, dişi diye bir tasnife tabi tutulmaz. Çoğul, gerekli olduğu hallerde yapılır. Gerekli olmayan hallerde, kendiliğinden anlaşılan noktalarda isimler çoğula götürülmez. Ayrıca her iki dilde fleksiyon ekleri, hemen hemen aynıdır. Zamirler aynıdır, kelime hazinesi geniş ölçüde aynıdır. Bu iki dil birbirile

yakından akrabadırlar. Bu özelliğe bakarak Prof. Goetze Hurrice ve Urartucayı birbirinin diyalekti olarak kabul etmiştir. Buna karşı olan görüşlere biraz sonra temas edeceğim. Fakat çalışmalar sonunda şu husus anlaşılmıştır. İki dil birbirine bu kadar yakın olmakla beraber bunları birbirinden ayıran hususlarda az değildir. Bu bakımdan bunlar sıkı akraba, fakat ayrı, müstakil iki dil olarak telakki edilmişlerdir. Bu durumda Urartuların menşeleri hakkında şu iki teori söz konusudur. Bunlardan birisini ileri süren Goetze olmuştur (Kleinasien, 1957, s. 191: ona göre Urartu devleti eski Hurri halkının 9. yüzyılda bir araya gelmesinden sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Buna karşılık Benedict, Urartu halkı. Hurri halkından İ.Ö. 3. bin yıllarının yarısında ayrıldıktan çok sonra İ.Ö. 9. yüzyılda Doğu Anadolu'ya göçmüştür ("Urartians and Hurrians", Journal of the American Oriental Society, 1980, Vol. 81 s. 100 v.d.). Melikişvili ise şu kanıdadır: Urartuca konuşan bir halk tabakası Van Gölü çevresine [daha] İ.Ö. II. bin yılın 2. yarısında yayılmıştı. Bu halk Bohtan Suyu vadisine kadar uzanmakta idi. Onlar. Hurrice (?) konuşulan Hıbuşkia bölgesine kadar olan alanda görülmekte idiler (Melikişvili, a.g.e. s. 1, 10).

Goetze'ye göre (Kleinasien, 1957, s. 190 v.d.), İ.Ö. 1800 yıllarından sonra, 1500'den sonraya kadar, Urumiye Gölünden, doğu Anadolu'da Van Gölünün güneyinden kuzey Mezopotamya'ya ve batıda Elazığ'a (İşuwa) ve kuzey Suriye'ye uzanan kesimde Hurri'ler politik bakımdan -Hititlerin Hurri memleketleri adını verdikleri- bir takım beylikler kurmuşlardır. Dar anlamdaki Hurri memleketi yanında, El Amarna ve Boğazköy arşivlerine göre Mitanni devleti kurulmuştur. Mitanni, Hititlerin ve Asurluların hücumu sonunda İ.Ö. 1400-1200 arasında yıkılmıştır. İ.Ö. 1500 yıllarından sonra doğu Anadolu'daki Hurri memleketleri de çözülmüş, bir takım beylikler (Nairi memleketleri) meydana gelmiştir. Urartu da bunlardan bir tanesidir. Goetze'ye göre Urartu aslında bir Hurri devletidir. Bu düşünceye karşı Urartuca ile Hurrice arasındaki farklara dikkati çeken Benedict iki dilin birbirinin kardeşi olmadığını, ikisinin ayrı ayrı diller olduğunu söylemiştir. Ayrıca şu hususlara dikkatimizi çekmektedir: Van Gölü çevresindeki bu küçük devletler ve İ.Ö. 1000 senelerinden sonra kurulmuş olan Urartu devleti eğer Hurrili ise, neden Urartu devletinde daha eski, Hurri devletinde kullanılan çivi yazısını kullanılmadı da Asur'dan yeni bir yazı alındı? Aynı devlet, aynı millet niçin yeni bir yazı almaya ihtiyaç duydu? Öte taraftan Van Gölü ve çevresinde bulunan çanak-çömleğin Suriye'de bulunan ve Hurrilere atfedilen çanak-çömlekle de aynı olmadığını söylemekte, bu iki milletin birbiriyle ilgisi olamayacağını ifade etmektedir;

ayrıca şunu da belirtmektedir: Hurriler ve Urartulular akrabadırlar; fakat aynı millet değildirler. Benedict şu hususu da ilâve etmektedir: yakın diller konuşmakla beraber ayrı olan bu iki millet birbirinden M.Ö. 2500 senelerinde ayrılmışlardır. Hurriler batıya gelmişler ve anlattığımız evreyi geçirmişlerdir. Bu olaydan 1600 sene sonra Urartular da, Van Gölü çevresine göçerek eski ırkdaşlarının enkazı üzerinde şimdi yeni bir devlet (Urartu) kurmuşlardır (Benedict, a.g.e. s. 100 v.d.).

Hurri'ce ve Urartu'cada eşit anlamda bir takım sözcükler şu eserlerde sıralanmıştır: (Yalnız bir kısım sözcüklerin bir araya getirildiği), J. Friedrich, *Urartäisch, Hb. Or. II. 2. Urartäsch, Hurritasch*, Leiden, 1969), Melikişvili, a.g.e. 1964, s. 8-11 (19 eşit anlam ve telâffuzlu sözcük); Salvini, [bk.] Melikişvili, a.g.e. 1971, s. 90-91 (13 eşit anlam ve telâffuzlu sözcük).

Hurriler ve Urartulular nereden gelmişlerdir? Bazılarına göre, kuzeyden, Kafkasya'dan inmişlerdir. Bazılarına göre daha doğudan. Hurri ve Urartu halklarının nereden kopup geldikleri sorusunun cevabını almak için birhayli daha beklemek gerekecektir.

Biraz evvel Hurrice ve Urartuca hakkında bazı dil benzerlikleri olduğunu söylemiştim. Urartucanın nasıl bitişken bir dil olduğunu, ve ergatif karakterin ne olduğunu gösterecek Urartuca bir cümle okumak istiyorum. König, HChI 10 I: ^dHaldi-e e'uri-e ^mIşpuni-şe ... ini KÁ zadu-ali. Bunun mânâsı şudur: "Tanrı Haldiye, Beye, Sarduri'nin oğlunca, İşpu-inice... bu (tanrı) kapı(sı) inşa edildi (veya taştan oyuldu). Özne İşpuini olup bunun sonuna -şe gelmiştir. Ergatif olmanın bir özelliği olan ve nominatif halde bulunması gereken öznenin sonuna eklenen -şe eki (konuştuğumuz türkçedeki-ce), örneğimizde görüldüğü gibi, öznenin ait olduğu şahıs adı sonuna, yani öznenin babasının adı sonuna da gelir. Fiil pasif anlamda tercüme edilmelidir.

Ergatif özellikte birçok örnek arasında biri de König, HChI 7 VI da görülüyor. Bu paragrafta geçen aşul-ali fili üzerinde de durmalıyız (krş. aşul König, a.g.e. s. 176). Ayrıca Urartucada -ul üzerine biten terul- suidul- (bk. König a.g.e. sv). Hurricede transitif fiile eklenmekte olup medio-pasif anlamdaki -il/el-, ve -al için bk. Speiser, *Introduction to Hurrian*, S. 155 §189.

